

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора педагогічних наук,
професора Лісовця Олега Васильовича
на дисертацію Вертеля Владислава Вікторовича

**«Розвиток еколого-натуралістичної роботи в закладах позашкільної освіти
Північно-Східної України (40-ві рр. XX – 20-ті рр. XXI століття)»**,
подану на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки

Актуальність теми наукової роботи та її зв'язок із галузевими науковими програмами. Подана до захисту дисертаційна робота Владислава Вікторовича Вертеля присвячена теоретичним, змістовим та організаційним засадам розвитку еколого-натуралістичної роботи закладів позашкільної освіти на території північно-східної України у 40-х рр. XX ст. – 20-х рр. XXI століття. Актуальність дослідження теоретичних, змістових та організаційних основ розвитку еколого-натуралістичної діяльності в закладах позашкільної освіти зумовлена необхідністю інтеграції зусиль центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів самоврядування, наукових та культурних інституцій, підприємств, громадських організацій і сімей у процесі вдосконалення та розбудови системи позашкільної освіти в Україні. Цей процес має здійснюватися відповідно до пріоритетних напрямів розвитку національної освітньої системи. Позашкільна освіта історично виконує важливу функцію в навчанні й вихованні молодого покоління, сприяючи формуванню моральних якостей, ціннісних установок і професійної орієнтації. Аналіз етапів формування та розвитку закладів позашкільної освіти, узагальнення педагогічного досвіду, а також вивчення й адаптація провідних світових освітніх практик до сучасних українських реалій відкривають можливості для модернізації та підвищення ефективності освітнього процесу в цих установах. Застосування сучасних методів і форм роботи з дітьми в гуртках еколого-натуралістичного спрямування забезпечує умови для виявлення та розвитку їхніх природних здібностей і обдарувань. У зв'язку з цим це наукове дослідження спрямоване на вивчення теоретичних, змістових та організаційних засад еколого-натуралістичної діяльності в закладах позашкільної освіти крізь призму історичного розвитку. У цьому контексті дисертаційне дослідження, виконане Вертелем Владиславом Вікторовичем, є на часі та має вагоме значення для теорії й історії освіти та психолого-педагогічної практики.

Важливо відзначити, що дисертацію виконано відповідно до наукової тематики комплексного дослідження кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка в межах комплексної теми

«Теоретичні та методичні засади інноваційного розвитку освіти у національному, європейському та глобальному контекстах» (реєстраційний номер 0121U107883).

Найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації. У результаті проведеного дослідження дисертантом:

- схарактеризовано історіографію та джерельну базу дослідження;
- визначено поняттєвий апарат та етапи розвитку досліджуваного феномену;
- окреслено нормативно-правову базу та програмно-методичне забезпечення еколого-натуралістичної роботи з дітьми та учнівською молоддю в закладах позашкільної освіти північно-східної України др. пол. XX ст. – на початку XXI ст.;
- з'ясовано організаційні засади еколого-натуралістичної роботи з дітьми та учнівською молоддю в закладах позашкільної освіти північно-східної України др. пол. XX ст. – на поч. XXI ст.;
- узагальнено результати еколого-натуралістичної роботи в закладах позашкільної освіти визначеного регіону та окреслено перспективи використання вказаного досвіду роботи в сучасних закладах позашкільної освіти.

На основі загального вивчення дисертації В. В. Вертеля можна стверджувати, що наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що в ньому:

- *вперше* в українській педагогічній науці проведено комплексне дослідження, у межах якого цілісно визначено теоретичні, організаційні та змістові засади розвитку еколого-натуралістичної роботи в закладах позашкільної освіти північно-східної України (40-ві рр. XX – 20-ті рр. XXI століття); здійснено аналіз історіографії питання, виокремлено радянський та сучасний історіографічні періоди, а також типи історіографічних джерел; схарактеризовано джерельну базу дослідження, яка охоплює дві основні групи: неопубліковані джерела (архівні матеріали) та опубліковані джерела (праці науковців і педагогів-практиків, статистичні матеріали та Інтернет-матеріали); виокремлено етапи розвитку еколого-натуралістичної роботи в закладах позашкільної освіти: перший етап (відродження) – окреслений межами 40-60-х рр. XX ст.; другий етап (шаблонний) припадає на 60-80 роки XX ст.; третій етап (поступальний) знаходиться в таких хронологічних межах – від 1980 до 1999 року, що у свою чергу, розділений нами на два періоди: перший – з 1980 до 1990 року (піднесення), другий – охоплює період з 1991 до 1999 року (кризовий); четвертий етап (модернізації) включає період з 2000 по 2019 рік; окреслено нормативно-правове та програмно-методичне забезпечення еколого-

натуралістичної роботи в закладах позашкільної освіти Сумської, Харківської та Чернігівської областей; з'ясовано організаційні засади роботи з дітьми та молоддю в закладах позашкільної освіти північно-східної України, визначено її основні форми (індивідуальні, групові, масові) та умови реалізації; визначено перспективи використання цього досвіду в сучасних закладах позашкільної освіти на державному, регіональному та інституційному рівнях;

– уточнено поняття «екологічна діяльність», «екологічна робота», «натуралістична робота», «еколого-натуралістична робота», «заклад позашкільної освіти», «еколого-натуралістична робота в закладах позашкільної освіти Північно-Східної України».

Окремо варто зауважити, що у вітчизняний науково-педагогічний дискурс введено невідомі та маловідомі архівні матеріали.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Одержанню вірогідних і обґрунтованих результатів дослідження сприяло застосування відповідного наукового інструментарію, який складається із застосування вивіренних автором методів наукового пізнання, а саме: загальнонаукових – порівняння, аналіз, узагальнення, синтез, аналогія, систематизація, класифікація; конкретно-наукових: методи історико-структурного, історико-хронологічного, термінологічного та причинно-наслідкового аналізу, ретроспективний метод, історико-типологічний метод; методи системно-структурного та системно-функціонального аналізу; *емпіричних*: бесіди, опитування; прогностичні методи: метод екстраполяції історичного досвіду та метод педагогічного прогнозування.

Дослідник залучив об'ємну джерельну базу (518 найменувань, з них – 122 – архівні джерела), що дозволило сформулювати відповідні узагальнення і ґрунтовні висновки. Аналіз тексту дисертації В. В. Вертеля та змісту публікацій дисертанта дають змогу дійти висновку про наукову обґрунтованість і вірогідність викладених ним результатів.

Значення для науки і практики отриманих наукових результатів.

Не викликає сумніву практична значущість пропонованого дослідження, оскільки фактологічний матеріал і потужна джерельна база можуть стати основою для подальших наукових розвідок з історії педагогіки, розробки спецкурсу з історії позашкільної освіти; збагачення змісту курсів із загальної педагогіки, історії освіти й педагогічної думки та порівняльної педагогіки.

Матеріали дослідження, а також джерельна база будуть корисними в подальших наукових пошуках у відповідних галузях наукового знання, освітньому процесі закладів вищої, загальної середньої та позашкільної освіти.

Основні положення і результати дослідження впроваджено в освітній процес закладів вищої освіти: Сумського державного педагогічного

університету імені А. С. Макаренка, Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка; в освітній процес закладів позашкільної освіти: Центру еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді Сумської міської ради.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність загалом. Робота має логічну, науково обґрунтовану структуру. Зміст дисертації складають вступ, три розділи, висновки до них, загальні висновки до роботи, перелік використаних джерел і додатки.

У вступі дисертації автор представив усі необхідні елементи: чітко визначив актуальність, зв'язок роботи з науковими програмами і планами, сформував об'єкт, предмет, мету і завдання роботи, окреслив хронологічні та територіальні межі дослідження, обґрунтував наукову новизну, а також теоретичне та практичне значення отриманих результатів дисертації, надав відомості щодо апробації основних положень дослідження та їхнього впровадження в практику діяльності і освітній процес закладів різного типу.

У першому розділі – **«Теоретичні засади дослідження еколого-натуралістичної роботи в закладах позашкільної освіти Північно-Східної України (40-ві рр. XX – 20-ті рр. XXI століття)»** – схарактеризовано історіографію та джерельну базу еколого-натуралістичної роботи в закладах позашкільної освіти Північно-Східної України др. пол. XX ст. – на початку XXI ст., що дозволило виявити нові відомості про діяльність закладів позашкільної освіти та організацію в них еколого-натуралістичної роботи. Дослідження нормативно-правових документів, наукових праць, навчально-методичних матеріалів, спеціалізованих видань та інших джерел засвідчило, що питання розвитку еколого-натуралістичної роботи в позашкільній освіті залишалося до цього часу недостатньо вивченим у науковому дискурсі. Проаналізовані історіографічні джерела та документальні матеріали допомогли поглибити розуміння окресленої проблематики та стали теоретичною основою для даного дослідження. У роботі окреслено термінологічний апарат та виокремлено основні етапи еволюції досліджуваного явища. Ключове поняття інтерпретується як освітній процес, що реалізується в закладах позашкільної освіти через варіативні форми та методи виховної і навчально-виховної діяльності, спрямованої на вивчення, дослідження, охорону й відтворення об'єктів живої та неживої природи в умовах Сумської, Харківської та Чернігівської областей. Спираючись на аналіз законодавчої бази, наукових розвідок, програмно-методичного забезпечення, особливостей організації еколого-натуралістичної роботи та матеріалів архівів, з урахуванням політичних,

соціально-економічних і освітніх чинників, виокремлено чотири основні етапи її розвитку в закладах позашкільної освіти північно-східної України.

У другому розділі – **«Змістові засади розвитку еколого-натуралістичної роботи в закладах позашкільної освіти Північно-Східної України (40-ві рр. XX – 20-ті рр. XXI століття)»** – окреслено нормативно-правову базу та програмно-методичне забезпечення еколого-натуралістичної роботи з дітьми та учнівською молоддю в закладах позашкільної освіти північно-східної України др. пол. XX ст. – на поч. XXI ст. Дослідження засвідчило, що нормативно-правове забезпечення позашкільного навчання і виховання в Україні в період 1945–1990 років формувалося в межах правового поля Радянського Союзу. Установлено, що впродовж 1945–1965 рр. освітня політика не визнавала заклади позашкільної освіти як повноцінний елемент освітньої системи. Було виявлено, що всесоюзні й республіканські міністерства освіти, діючи в інтересах КПРС, обмежувалися поодинокими наказами та інструктивно-методичними матеріалами, які становили основу програмно-методичного супроводу еколого-натуралістичної роботи. Визначено, що найпродуктивнішим для позашкільної освіти в умовах радянської системи став другий етап, коли було ухвалено низку важливих законодавчих і нормативних актів, спрямованих на реформування освіти, включно з її позашкільним сегментом. Нормативна база, що регулювала діяльність учнівських трудових об'єднань, зазнала систематизації, а масова участь школярів у природоохоронному русі й діяльності юннатських осередків досягла найвищого рівня. Організаційно-методична діяльність педагогічних колективів закладів позашкільної освіти стала більш варіативною та цілеспрямованою. Здобуття Україною незалежності та економічна криза 1990-х років, зумовлена розпадом СРСР, призвели до появи нових викликів у сфері позашкільної освіти. Доведено, що третій етап розвитку був періодом відходу від комуністичних цінностей та початку становлення національної системи освіти. Саме в цей час були ухвалені ключові нормативно-правові документи, розроблено та запроваджено нові програмні матеріали для закладів позашкільної освіти як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. Розширення профільної спрямованості програм, поглиблення їх теоретичного та практичного змісту стали характерними ознаками цього етапу. Установлено, що на четвертому етапі приймаються базові правові акти щодо захисту прав дитини, окреслюються стратегічні напрями розвитку позашкільної освіти, а також спостерігається зростання наукового інтересу до проблем еколого-натуралістичної діяльності у сфері позашкільної освіти.

У третьому розділі – **«Організаційні засади розвитку еколого-натуралістичної роботи в закладах позашкільної освіти Північно-Східної України (40-ві рр. XX – 20-ті рр. XXI століття)»** – з'ясовано організаційні

засади еколого-натуралістичної роботи з дітьми та учнівською молоддю в закладах позашкільної освіти північно-східної України др. пол. XX ст. – на поч. XXI ст. Виявлено, що на перших двох етапах розвитку еколого-натуралістичної роботи застосовувалися такі основні форми: індивідуальні, групові (гуртки, клуби), а також масові – пересувні й стаціонарні. Наприкінці цих етапів суттєво зросла роль екскурсій та експедицій у змісті позашкільної освіти. З'ясовано, що в умовах утвердження незалежної Української держави відбулося значне розширення форм цієї роботи. Серед них виокремлено: індивідуальні та групові форми, пересувні й стаціонарні масові заходи, діяльність творчих учнівських об'єднань, подорожі, походи, експедиції, екскурсії, наукові конференції, акції, естафети, турніри, конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт. Виявлено, що така діяльність реалізовувалась на базі Будинків піонерів, комплексних і спеціалізованих закладів позашкільної освіти, профільних таборів, таборів праці й відпочинку, Клубів, Палаців дітей та юнацтва, а також у рамках Малої академії наук України. Встановлено, що протягом досліджуваного періоду відбулися суттєві зміни у завданнях, покладених на позашкільні освітні установи. Підкреслено, що сучасні заклади позашкільної освіти України орієнтовані на гуманістичні та особистісно-центричні цінності. Узагальнено результати еколого-натуралістичної роботи в закладах позашкільної освіти північно-східної України та окреслено можливості використання цього досвіду в умовах сучасної освітньої практики. На основі проведеного аналізу запропоновано заходи з модернізації матеріально-технічної бази позашкільних установ з урахуванням чинних державних освітніх стандартів; удосконалення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів; законодавче врегулювання питань щодо підвищення соціального статусу працівників позашкільної освіти. Рекомендовано також удосконалити форми і методи організації еколого-натуралістичної роботи шляхом налагодження співпраці з науковими установами та закладами освіти різних рівнів.

На підставі проведеного історико-педагогічного дослідження та здійснених теоретичних узагальнень у галузі педагогічної науки сформульовано обґрунтовані висновки, достовірність яких підтверджується змістом усієї дисертаційної роботи. Обсяг і структура дисертації засвідчують ґрунтовне опрацювання теми, її цілісний та всебічний аналіз. У роботі дотримано принципів системності в поданні матеріалу та логічності викладу. Авторський стиль відповідає вимогам академічної наукової мови.

Цінним науковим здобутком В. В. Вертеля є переконливо обґрунтовані ним рекомендації щодо можливості творчої імплементації прогресивного

досвіду еколого-натуралістичної роботи в закладах позашкільної освіти на національному ґрунті.

Таким чином, дисертація Вертеля Владислава Вікторовича за своїм змістом і формою є оригінальним, самостійним і завершеним дослідженням, яке вирізняється актуальністю, науковою новизною, високим ступенем обґрунтованості й вірогідності сформульованих положень і висновків, робить помітний внесок у розв'язання важливої наукової проблеми.

Повнота викладених наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації в опублікованих працях. Вважаємо, що основні теоретичні положення і результати наукового пошуку В. В. Вертель повною мірою оприлюднив у 25 одноосібних наукових працях: 7 статей у наукових фахових виданнях України; 1 публікація в закордонному періодичному науковому виданні; 17 публікацій апробаційного характеру. Також результати дисертаційного дослідження пройшли належну апробацію під час чисельних наукових заходів міжнародного і всеукраїнського рівнів.

Означене дає підстави стверджувати, що кількість та якість опублікованих здобувачем наукових праць є достатньою. На основі аналізу змісту цих публікацій можемо констатувати, що наукові положення, висновки та рекомендації, які було отримано в результаті дослідження, у друкованих працях викладено достатньо повно.

Дотримання вимоги академічної доброчесності. Вивчення тексту дисертації свідчить про відсутність академічного плагіату, фальсифікації. Автор роботи дотримується норм академічної доброчесної поведінки науковця, завжди посилається на першоджерела, не подає ідеї інших авторів без належного цитування.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. У цілому позитивно оцінюючи наукове і практичне значення отриманих дисертантом результатів, вважаємо за доцільне зупинитися на деяких зауваженнях й побажаннях щодо змісту роботи:

1. У підрозділах 2.1., 2.2, 3.2 дещо розширено хронологічні межі дослідження.

2. Автор детально аналізує нормативно-правову базу еколого-натуралістичної роботи в закладах позашкільної освіти (40-ві рр. XX – 20-ті рр. XXI століття) (п. 2.1), однак подекуди відчувається фрагментарність у розгляді окремих історичних етапів. Наприклад, період 1990–2000-х років розкрито менш детально порівняно з попередніми роками. Доцільно було б забезпечити більш рівномірне висвітлення усіх часових періодів.

3. На нашу думку, дослідження виграло б, якби автор, вивчаючи особливості розвитку еколого-натуралістичної роботи в північно-східній

Україні, продемонстрував, як ця модель вписувалась у загальноукраїнську систему позашкільної освіти, порівнявши досліджуваний регіон із іншими регіонами (наприклад, центральною чи західною Україною), що дозволило би виявити специфіку й унікальність досліджуваного регіону.

4. У дослідженні доцільним виглядає більш розгорнуте представлення авторського бачення перспектив реалізації запропонованих рекомендацій щодо творчого впровадження прогресивного досвіду еколого-натуралістичної діяльності в закладах позашкільної освіти в національному контексті, з огляду на актуальні завдання підготовки фахівців у сфері освіти.

Утім, означені зауваження й побажання не впливають на загальну позитивну оцінку наукового дослідження В. В. Вертеля та можуть бути опрацьовані в подальшій науковій роботі здобувача.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам.
Аналіз дисертації та опублікованих наукових праць надає підстави для висновку, що дослідження В. В. Вертеля «Розвиток еколого-натуралістичної роботи в закладах позашкільної освіти Північно-Східної України (40-ві рр. XX – 20-ті рр. XXI століття)» є цілісною, самостійно виконаною завершеною науковою працею на актуальну тему, що має вагоме теоретичне і прикладне значення. Усі положення дисертації науково обґрунтовані, мають характер наукової новизни, а висновки і рекомендації сформульовано в роботі виважено й переконливо відповідно до чинних вимог МОН України, які висуваються до дисертацій, викладених у Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами) та у Наказі Міністерства освіти та науки України № 40 від 12 січня 2017 року про вимоги до оформлення дисертації, а її автор – Вертель Владислав Вікторович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки.

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук, професор,
проректор з наукової роботи
та інноваційної діяльності
Ніжинського державного
університету імені Миколи Гоголя

Олег ЛІСОВЕЦЬ

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя	
Підпис <u>Лисовець О.</u>	засвідчую
Провідний фахівець <u>Мельник Микола К.</u>	